

ПРОВАНСАЛЬСЬКИЙ ОБРАЗ СВІТУ В ПРОЗІ МАРСЕЛЯ ПАНЬОЛЯ

Предметом статті є аналіз специфіки провансальського образу світу у прозовій спадщині визначного французького письменника Марселя Паньоля. Досліджуються способи художньої трансформації національного менталітету Провансу у текстах митця. Ключові поняття: національний образ світу, ментальність, національна ідентичність.

Процес освоєння європейським літературознавством національного образу світу відбувався зі значними ускладненнями і перервами. Окремі сторони означеного процесу освоювались у працях Г. Гачева ("Национальные образы мира", 1988), Ж. Женетта ("Figures-3", 1993), Ю. Лотмана ("Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история", 1996), Ж. Дюрана ("Les structures anthropologiques de l'imaginaire", 1997), К. Леві-Стросса ("Структурна антропологія", 2000) та ін.

Наукова інтерпретація провансальського образу світу у прозовому доробку визначного письменника, члена Французької академії М. Паньоля (1895-1974) становить прогалину у вітчизняному літературознавстві. Дотепер фактично не йшлося про інтерпретований письменником екзистенційний зріз буття, орієнтований на гармонію людини і світу, а також особливості художньої трансформації ментально-національної ідентичності.

За переконанням Ю. Лотмана, "семіотика простору має виключно важливе, фактично домінуюче, значення у створенні картини світу тієї чи іншої культури", а "просторове моделювання стає мовою, котрою можуть передаватися просторові уявлення" [1: 205]. У цьому зв'язку вчений зазначає: "Особливо показовим є відображення просторової картини семіосфери у дзеркалі художніх текстів" [1: 205]. Аналіз текстів М. Паньоля дає підстави констатувати, що у менталітеті мешканців Провансу особливе значення відіграє вертикальна траєкторія просторової системи. Структура провансальського "націєпростору" (фізичного й духовного) має яскраво виражений вертикальний вимір. Саме вертикаль передає культурні, міфологічні, релігійні повідомлення. Вертикальна траєкторія просторової системи зберігається й на метафізичному рівні (спільна історія та пам'ять про минуле, культуру, традиції, мову тощо), відображаючи сходження позачасовою вертикаллю вічних цінностей провансальців.

Вертикальна організація "просторової моделі універсуму" (Ю. Лотман) відчувається вже з першої сторінки діалогії М. Паньоля "Вода з пагорбів", у якій представлено споглядання пейзажу оповідачем: "... Une route de terre y conduisait par une montée si abrupte que de loin elle paraissait verticale; mais du côté des collines, il n'en sortait qu'un chemin muletier, d'où partaient quelques sentiers qui menaient au ciel" [2: 11]. Топоніміка твору ("Eau des collines") також знаходиться у тісному зв'язку з цією своєрідною траєкторією просторових відносин. Опозиційні дієслова *підйому/спуску* (re-) monter/(re-) descendre та їх синоніми із загальним значенням "переміщати(-сь) кудись вверх/униз" (grimper, gravir, escalader, percher і под.) зустрічаються у діалогії більше, як 80 разів. Активно функціонують в оповіді дієслова із значенням "височіти, підноситися, витягатися" (se dresser, se lever, étendre, allonger тощо). Поширеною є також лексика, в якій закладено відчуття вертикалі (le contrefort, le rempart, le pic, la colline, la montée, la verticale, l'altitude, l'arbre тощо).

Вертикальний мікрокосм дерева несе у М. Паньоля особливе значення. Образ дерева досить часто виступає символом людини, її "дерев'яною статуєю" (М. Паньоль), уособлює психо-фізіологічні якості індивідуума. Ж. Дюран у праці "Антропологічні структури уяви" з приводу символізму дерева зазначає: "Вертикальність значною мірою полегшує "оберт" між рівнем вегетативним та рівнем людським, тому що її вектор зміцнює образи відродження й триумфу" [3: 395]. Так, у діалогії "Вода з пагорбів" олюднюється "скалічена" блискавкою, "настовбурчена оцупками" й "горбами" стара горобина, що все ж таки "височить", "простаїчає вгору зеленіючу гілку" [2: 288]. Людині (у тексті – Жану Кадоре) втішно асимілювати свою духовну й часову долю з віковим деревом, своїм "побратимом" (М. Паньоль), якого не змогли перемагти час та випробування.

М. Паньоль не тільки художньо осмислює історію свого народу, але й його звичаї, легенди, природу, опис якої наскрізь романтичний, до того ж обумовлений провансальською ментальністю, а тому – національно детермінований. Це дає підстави зрозуміти, що перед нами саме провансальська, а не інша природа: "На моїй батьківщині, у Провансі, соснові й оливкові гаї жовтіють тільки коли вмирають, і перші вересневі дощі, після яких умита зелень виблискує, як новенька, воскрешають квітень ... Грайлива осінь потайки крадеться в глибину долин; якщо вночі пройшов дощ, вона під шумок виживотить маленький виноградник або чотири персикових дерева, які вважаються хворими, а щоб ніхто не здогадувався про її прихід, вона рум'янить простодушні сунічки, які завжди зустрічають її, як весну" [4:50-51].

Навколишній світ подається письменником не тільки як матеріальна, а й як духовна даність, насичена провіденційними знаками. Природа взагалі виступає і своєрідним фоном для увиразнення характеристик, внутрішнього стану персонажів, і важливою дійовою особою, яка має могутній вплив на долю, стан, настрої героїв. Нерідко вона наділяється негативними тонами, подається в ролі грізної невідворотної сили, що спричиняє великі трагедії.

Твори провансальського циклу М. Паньоля (діалогія "Вода з пагорбів", тетралогія "Спогади дитинства" тощо) переконують, що провансальці зберегли контакт з природою і водночас глибоку емоційну енергію, котру дає їм цей зв'язок. Для мешканців Провансу природа виступає як живе "я", а не безособове "воно". Це хоча й

інша, але однопорядкова людині реальність, з якою треба поводитись як із собі подібною і від якої можна чекати подібних реакцій: задоволення й незадоволення, образи або умиротворення, заслуженого захисту або спровокованої (а іноді й немотивованої) агресії. Звідси – намагання задобрити природу, жити з нею в гармонії.

Тексти М. Паньоля, як і інших письменників Провансу (Ф. Містрала, А. Доде, Ж. Жюно, Ф. Боско та ін.), подають цінні відомості про провансальські свята, легенди, вірування, що своїм корінням сягають язичницької пори й демонструють суперечливе співвідношення між магією та релігією. Зазначимо, що святкування провансальцями свята Сен-Жан окремими ритуалами нагадує українське свято Івана Купала. З цього приводу цікавою видається думка К. Леві-Стросса: "Та сила, з якою нас притягують звичаї, на перший погляд, надто далекі від наших, суперечливі почуття їх присутності і чужорідності, які вони в нас викликають – чи не говорить все це про те, що такі звичаї значно ближчі, ніж здається, до наших власних звичаїв, які нам здаються загадковими і вимагають розшифрування" [5: 229].

У прозових творах М. Паньоля широко представлена надприродна здатність з допомогою ритуалів впливати на світ людини. Провансальські замовляння репрезентують сакральні традиції та досвід етносу. Породжені магічним світоглядом, вони зазнавали впливу хронологічно різних міфотворчих епох, тож закономірно, що смисловою та структурно-формальною організацією тексти замовлянь виявляють вплив різних форм світогляду провансальців: від найдавніших доміфологічних і язичницьких до християнських. Замовляння усвідомлюються як могутнє й безвідмовне знаряддя впливу на довкілля. В їх основі – віра в магічні потенції слів, оскільки зв'язок між назвою, найменуванням, тобто словесним знаком, і позначуванням ним явищем дійсності мислиться не як довільні асоціації.

Прикметник "магічний" доволі часто вживається у паньолівських текстах як у прямому, так і в переносному смислах: "магічне хвилювання", "магічна формула", "магічна фраза", "магічна дія" [2; 4] тощо. Продуктивними є також словосполучення "принесити нещастя", "наврочити", "зняти уроки" ("Faites-la taire! Elle nous jette le sort!" [2: 397]). Апелюючи до вчення Р. Якобсона та Р. Барта про поетичний текст як мову в її естетичній функції, можемо вважати такі особливості мови М. Паньоля одним з "механізмів" метафоричного осягнення (а відтак – і зображення) світу.

Про зацікавленість М. Паньоля явищами провансальської мови у зв'язку з духовним життям людини свідчать його біографи, які згадують, що в етимології багатьох провансальських слів він бачить відображення слідів минулого. Письменник переконаний, що у мові відбивається психологічний характер народу. Так, запозичення з провансальської мови "fada", що активно функціонує у мовній палітрі митця, на його думку, передає інформацію про відносини людини з надприродним світом, означаючи, за версією письменника, "задітий феями" ("touché par les fées") від провансальського "fado" – "фея" [6: 200].

Провансальський цикл витворюється як текст з допомогою поетичних фігур, що мають "стійкі сліди зниклих відносин" [7: 35]. Мова провансальців виявляє неусвідомлений характер колективного мислення, неусвідомлені причини виконання обрядів. Так, лінгвістичні аргументи, "більш переконливі завдяки їхньому непрямому характерові" [7: 169], свідчать, що більшість замовлянь, наведених у творах М. Паньоля, генетично пов'язані з обрядами жертвоприношення. Структурними різновидами бажальних замовлянь у його текстах є переважно еліптичні висловлення ("Les femmes stériles!", "Les hommes borgnes!", "Les vieux tout tordus!", "La grêle sur la vigne!", "Le feu dans la grange!", "La tonnerrie sur l'église!") й дієслівні форми імператива ("Crèvent les porcs!", "Crèvent les chèvres!", "Tombe l'olive!", "Sèchent les fèves!") [2: 397].

З наведених художніх фрагментів видно, що провансальці надають великого значення категоріям похвали й лайки, які, за переконанням М. Бахтіна, відносяться до виключно важливих світоглядних, культурних і художніх категорій, що становлять найдавніше й вічне підґрунтя основного людського фонду мовних образів (серйозних та сміхових міфів), інтонаційного та жестикуляційного фонду (обертони індивідуалізованої й експресивної інтонації та жестикуляції), зумовлюють основні засоби зображення й вираження (починаючи з матеріалу). "Вони визначають топографію світу й топографічну акцентуацію", – стверджує вчений [8: 137].

Національно-архетипні зони мислення провансальців на всіх рівнях – історичному, морально-етичному, психологічному, етнічному – передаються у контексті домінанти комічного. Нелегка, здебільшого трагічна доля Провансу заклала у підвалини національного менталітету специфічні архетипні коди – своєрідний захист від соціально-історичних подразників негативного плану. Одна з домінант, що виражає характер захисних генокодів свідомості провансальців – почуття комічного.

Тезу про гумор як захисний механізм психіки потверджують думки окремих дослідників. Так, Ж. Семлен переконаний, що "для придушення механізмів виникнення ненависті ненасильницька практика використовує гумор". Він наводить думку З. Фрейда, який називав гумор захисним механізмом, що "знищує тугу", а також "збуджує симпатію, знімає зайвий драматизм, тамує ненависть" [9: 81]. Комічне є також одним з основних видів емоційно-ціннісних орієнтацій провансальців, константою їх світомислення. Це не "прикрашення духовності" (Р. Хіггінс), але життєво необхідна складова її цілісності.

Тексти М. Паньоля переконливо доводять означені вище тези. Комізм як домінанта свідомості, як національний художній генокод входить у всю виражальну і зображальну образну сутність провансальської нації. Паньолівські твори "Вода з пагорбів", "Спогади дитинства" чітко виявляють комічне серед яскравих рис провансальського менталітету. Однією з яскравих рис провансальської ментальності є доброзичливо-іронічне ставлення до життєвих подій, з допомогою якого провансальська культура очищується, відмежується від фанатизму, ілюзій та одноплановості.

Дослідження провансальських творів М. Паньоля (як і всієї його творчості загалом) виявляє багатий світ широкої палітри видів і засобів комічного. Вони засвідчують багатство сміхової культури провансальців, а

також естетику її рецепції письменником. Засоби його вияву досить різноманітні: протиріччя між дійсним й удаваним у мисленні персонажа, засіб несподіваної, однак влучної характеристики одного персонажа іншим, порівняння непорівнюваних речей, невідповідність тексту й підтексту, помилка в слові тощо. Письменник нерідко ставить поруч несумісні поняття та вчинки героїв. Створюється своєрідна контрастність через поєднання далеких за змістом понять. Комічні ситуації часто розкривають уявлення провансальців про найвищі життєві цінності – добро, правду, істину, красу, знехтувані недолугістю й безглуздістю. Те ж саме спостерігаємо у провансальських прислів'ях та інших жанрових модифікаціях фольклору.

За П. Рікером, ідентичність певної спільності значною мірою збудована з "ідентифікацій стосовно цінностей, норм, ідеалів, моделей, героїв", в яких ця спільність "себе впізнає" [10: 148]. У цьому сенсі тексти М. Паньоля є переконливими носіями домінантних кодів національної ідентичності провансальців. Тож закономірно, що дослідники його творчості називають Прованс "ментальним азимутом" письменника [11: 18]. Р. Кастан згадує, що "його земляки-провансальці вважали його одним із найпрославленіших дітей батьківщини" і "цей культ не знівелювався після його смерті" [12: 188].

Гегель в "Естетиці" зазначав: "У кожній нації є такі абсолютно перші Книги, де виказано те, що складає початковий дух народу. В такому сенсі ці пам'ятки являють собою не що інше, як істинні основи свідомості народу, і було б цікавим видати зібрання таких епічних Біблій" [13: 447]. На нашу думку, в провансальців до подібних "Книг" можна віднести твори М. Паньоля, натхнення якого "безкінечно підживлювали місця тіні й свіжості у країні світла й сонця, її гроти, джерела, колодязі" [14: 27]. Невипадково тексти письменника дослідники називають "провансальською сагою" [11: 145], "тисяча й одним днем Середземномор'я" [11: 129].

Сучасному європейському читачеві не можна не встановити невловимий зв'язок між своєрідними долями провансальців й особистими почуттями, думками й переживаннями. Адже, як доводить Д. де Ружмон у своїй книзі "Любов і західна культура", "ми й досі відчуваємо вплив цієї культури та цих засадничих доктрин, навіть більше, аніж можемо собі уявити..." [15: 77]. Читаючи твори М. Паньоля, не почувашся стороннім глядачем життя "екзотичних інших" (Е. Елліот). Навпаки, перші почуття відстороненості й подиву поступово переростають у розуміння та відчуття. У цьому сенсі неможливо не погодитись з К. Бейлі, який застерігав від повторення "нісенітниць", допущених при житті письменника деякими критиками, котрі наполягали на суто фольклорній тематиці митця, який, навпаки, "уникав фольклору заради фольклору, анекдоту заради анекдоту, фальшивого престижу регіоналізму". Дослідник цілком справедливо підкреслює: "Паньоль завжди додержувався почуттів та ідей, які виходять далеко за межі "місцевих пліток"; дар розповідача – його незаперечний дар; його єдиною турботою було справжнє, без прикрас, дослідження людського серця" [11: 9].

Здійснений аналіз текстів М. Паньоля переконав нас, що його творчість укорінена в національну специфіку, котра виявляється через складний комплекс психічних установок суспільної свідомості, яка формувалась під дією природного середовища існування провансальської нації, соціокультурних обставин її існування та історико-культурного досвіду. "Провансальські" твори письменника як тексти змодельовані ментальними "блоками пам'яті". Їх правдиві смисли мають, з одного боку, підкреслено етнічну виразність і водночас формують авторський дискурс про сучасність, а з іншого – наділені винятковою здатністю продукувати сутнісний зв'язок з універсальними засновками людської екзистенції. Таким чином, є підстави говорити про національну нарацію М. Паньоля як виразну об'єктно-суб'єктну модель світу, засновану на автономності й об'єктивності соціокультурного розвитку Провансу, універсального авторського голосу і його "картини світу", а також на виокремленні аудиторії реципієнтів, яким сприйнятні та зрозумілі інтенції та ідеологія творів письменника.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку вважаємо дослідження специфіки провансальського образу світу та способів художньої трансформації національного менталітету Провансу у драматургічній та кінодраматургічній спадщині М. Паньоля. Вивчення означених проблемних ліній дало б змогу увиразнити окремі аспекти поетики прозових творів митця.

1. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: "Языки русской культуры", 1996. – 464 с.
2. Pagnol M. L'eau des collines. – Paris: France loisirs, 1988. – 531 p.
3. Durand G. Les structures anthropologiques de l'imaginaire. – Paris: Dunod, 1997. – 536 p.
4. Pagnol M. Le château de ma mère. – Monte-Carlo: Pastorelly, 1958. – 308 p.
5. Леві-Строс К. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
6. Dictionnaire des mots d'origine étrangère. – Paris: Cedex, 1991. – 414 p.
7. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Пер. з фр. З. Борисюк. – К.: Основи, 2000. – 387 с.
8. Бахтин М. Дополнения и изменения к "Рабле" // Вопросы философии. – 1992. - № 1. – С.134-164.
9. Семлен Ж. Выход из насилия // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер. с англ. и франц. / Сост. Л.И. Василенко и В.Е. Ермолаевой; вв. ст. Ю.А. Шрейдера. – М.: Прогресс, 1990. – С.70-76.
10. Рікер П. Сам як інший. – К.: Дух і Літера, 2000. - 458 с.
11. Beylie C. Marcel Pagnol ou cinéma en liberté. – Paris: Editions de Fallois, 1995. – 270 p.
12. Castans R. Album Pagnol. – Paris: Editions de Fallois, 1993. – 192 p.
13. Гегель. Эстетика: В 4-х т. – М.: Искусство, 1971. – Т. 3. – 621 с.
14. Jelot-Blanc J.-J. Pagnol inconnu. – Paris: Edition de Fallois, 1998. – 482 p.
15. Ружмон Д. де. Любов і західна культура / Пер. з франц. Ярина Тарасюк. – Львів: Літопис, 2000. – 304 с.

Матеріал надійшов до редакції 9.03.2004 р.

Кудінова О.І. Провансальський образ мира в прозе Марселя Паньоля.

Статья посвящена анализу специфики провансальского образа мира в прозе популярного французского писателя Марселя Паньоля. Исследуются способы художественной трансформации национального менталитета Прованса в текстах писателя. Ключевые слова: национальный образ мира, ментальность, национальная идентичность.

Kudinova O.I. Provençal Image of the World in the Prose by Marcel Pagnol.

The article presents an analysis of the specific character of the Provençal image of the world in the prose by Marcel Pagnol – a famous French writer. It centers on the methods of artistic transformation of the national mentality of Provence in the author's works. Key words: national image of the world, mentality, national identity.